

Таким чином, із конституційно-правової точки зору легітимація державної влади – це триваюча в часі складна комплексна двостороння процедура, яка врегульована нормами конституційного права, характеризує положення органу чи посадової особи серед інших суб'єктів, обумовлене політико-правовими чинниками (зокрема, формою державного правління, місцем та роллю зазначеного

органу чи особи в системі органів державної влади, взаємовідносинами з іншими суб'єктами конституційного права тощо), і включає в себе такі елементи: набуття легітимності як офіційно, так і не офіційно; підтвердження легітимності перед державою та громадянським суспільством; правосуб'єктність, конституційно-правова відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковальчук, В.Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти : дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / В. Б. Ковальчук . – Харків : Б. в., 2011. – 447 с.
2. Грищенко, Г. А. Механизм легитимации государственной власти в современной России : теоретико-правовой аспект: диссертация ... к.ю.н.: 12.00.01 / Г.А. Грищенко.– Москва, 2012. – 182 с.
3. Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8565/
4. Политология. Краткий словарь основных терминов и понятий / за ред. В.С. Пусько. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2010. – 112 с.
5. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Минск: Книжный Дом, 2003.– 1312 с.
6. Шестаков, А. В. Экономика и право: энциклопедический словарь / А. В. Шестаков . – М. : Дашков и К, 2000. – 268 с.
7. Большой юридический словарь / Авт.-сост. В.Н. Додонов, В.Д. Ермаков, М.А. Крылова и др.; под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – М.: Инфра-М., 2003. – 704 с.
8. Благодж, Й. Формы правления и права человека в буржуазных государствах. М., 1985. – С. 222.
9. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фактов / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М.: Издат. группа «НОРМАИНФРАМ», 1998. – 570 с.
10. Чиркин, В.Е. Основы государственной власти. – М.: Юрист, 1996. – С.112
11. Сіренко, В. Ф. Про легальність та легітимність державної влади / В. Ф. Сіренко. – К.: Оріяни, 2006. – 60 с.
12. Авдийский, В.И., Механизм легитимации государственной власти (Историко-теоретическое исследование) : Дис. ... д.ю. н: СПб., 2002. – 342 с.
13. Малько, А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах. – М., 1999. – 197 с.
14. Маликов, М.Ф. Современные проблемы конституционного права Российской Федерации [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://mmalikov.ru/spkprf/Slovar.html>
15. Чиркин, В. Легализация и легитимизация государственной власти / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 1995. – №8. – С. 65–73.
16. Кожев, А. Понятие власти / А. Кожев. – М. : Праксис, 2006. – 192с.
17. Реутов, Е.В. Легитимация региональной власти в Российской Федерации: структура и практики. Белгород: Белгородский гос. ун-т, 2007. – 372с.
18. Таева, Н.Е. Нормы конституционного права Российской Федерации. Монография. – М.: ЮРКОМПАНИ, 2010. – 432 с.
19. Богданова, Н. А. Система науки конституционного права : Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. «Конституционное право; муниципальное право» / Н. А. Богданова. – М., 2001. – 334 с.

УДК 340.1; 342.4

ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Кравчук В.М.,
к.ю.н., доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Статтю присвячено висвітленню однієї з актуальних проблем конституційного права щодо теоретичної характеристики поняття та структури предмета галузі конституційного права України. Досліджено проблематику становлення та розвитку наукових підходів до категорії предмета галузі конституційного права України з використанням вітчизняного та зарубіжного досвіду. На основі аналізу науково-теоретичних досліджень розкрито зміст предмета галузі конституційного права України та дано характеристику його основних складових. Запропоновано розглядати предмет конституційного права України через три важливі складові: дефініцію (етимологічне значення) предмета конституційного права України, структуру предмета конституційного права України та ознаки суспільних відносин, що є предметом конституційного права України.

Ключові слова: галузь права, конституційне право, предмет галузі права, предмет конституційного права, структура предмета конституційного права.

Кравчук В.Н. / ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТА ОТРАСЛИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА УКРАИНЫ / Кафедра теории и истории государства и права Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки, Украина

Статья посвящена рассмотрению одной из актуальных проблем конституционного права относительно теоретической характеристики понятия и структуры предмета отрасли конституционного права Украины. Исследована проблематика становления и развития научных подходов к категории предмета отрасли конституционного права Украины с использованием отечественного и зарубежного опыта. На основании анализа научно-теоретических исследований раскрыто содержание предмета отрасли конституционного права Украины и дана характеристика его основных составляющих. Предложено рассматривать предмет отрасли конституционного права Украины через три важные составляющие: дефиницию (этимологическое значение) предмета конституционного права Украины, структуру предмета конституционного права Украины и признаки общественных отношений, которые являются предметом конституционного права Украины.

Ключевые слова: отрасль права, конституционное право, предмет отрасли права, предмет конституционного права, структура предмета конституционного права.

Kravchuk V.M. / THEORETICAL DESCRIPTION OF THE SUBJECT OF THE BRANCH OF CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE / Theory and History of the State and Right Department Eastern European National University named after Lesya Ukrainka, Ukraine

The article is dedicated to the analysis of one of the actual methodological problem of constitutional law about theoretical description of the subject of the branch of constitutional law of Ukraine. In the article is description problems of becoming and development of the scientific points of view to category of the subject of the branch of constitutional law of Ukraine with the use of home and foreign experience. On the basis of analysis of theoretical researches is discovering the content of the subject of the branch of constitutional law of Ukraine and is given basic constituents.

An ascertain of the subject of the branch of constitutional law of Ukraine is a major, primary concept that is the basis of cognition of her essence and without finding out of that further motion is impossible on the way of her deep study. Examining the subject of constitutional law for Ukraine costs through three important to composition: definition (etymologic value) of the subject of constitutional law of Ukraine; structure of the subject of constitutional law of Ukraine; signs of public relations that are a subject of the constitutional law of Ukraine.

The subject of constitutional law of Ukraine is major public relations, which are regulated, guarded and guaranteed by constitutionally-legal norms and principles.

The structure of the subject of constitutional law of Ukraine is presented by the major public relations related to: by bases of constitutional line-up of Ukraine; by description of form of the state (by the form of state rule, form of the political system, state (political) mode); by constitutionally-legal status of man and citizen; by the forms of direct democracy (by democracy and forms of his realization, the right to vote and electoral system); by an order and principles of forming, organization and functioning of public authorities; by the administrative-territorial device of Ukraine, including legal status of Autonomous Republic of Crimea in composition Ukraine; by an order and principles of forming, organization and functioning of organs of local self-government; by national safety and defensive of Ukraine; by constitutionally-legal responsibility.

The descriptions of public relations that are the subject of constitutional law of Ukraine to consider: presence of horizontal or vertical relations between constitutional legal subjects; characteristic circle of subjects of public relations, that allows to identify such relations as constitutionally-legal; objects of relations, fundamental constitutional values (blessing) come forward as that; methods and facilities of realization of these relations; importance, solidity of these relations for society and state.

Problem of decision of the subject of constitutional law of Ukraine, his structure and descriptions of public relations, that come forward as his subject, are one of most litigious in this branch of law. During the newest history of becoming and development of constitutionally-legal idea in Ukraine this problems caused the most sharp discussions of scientists-constitutionalists, that were the representatives of different legal schools.

Key words: branch of law, constitutional law, subject of the branch of law, subject of constitutional law, structure of subject of constitutional law.

Теоретична і практична необхідність визначення змісту предмета галузі права, її основних категорій та елементів – характерна риса сучасної української правової науки. Варто погодитися з професором А. Колодієм, який справедливо підкреслює, що визначення предмета конституційного права України, насамперед як галузі права, є важливою теоретичною проблемою, вирішення якої здатне істотно впливати на прогресивний розвиток сучасного конституційного права України [1, с. 132-133].

Метою статті є дослідження предмета конституційного права України як галузі права, змісту, структури та ключових ознак суспільних відносин, що є предметом конституційного права України.

Конституційне право як самостійна галузь права в зарубіжних державах сформувалося раніше, ніж в Україні. Тому доцільно перед розглядом предмета конституційного права України проаналізувати, що саме вкладають у дане поняття зарубіжні вчені¹.

Серед зарубіжних учених розуміння предмета конституційного права неоднозначне. У різних країнах існують різні доктринальні підходи до визначення предмета конституційного права. Так, багато англійських вчених хоча й зазначають, що в Англії не існує чіткого і єдиного трактування предмета конституційного права, проте суть останнього бачать у регулюванні управління державою, відносин громадян і основних органів держави, їх основних функцій [2, с. 9]. Конституційне право нерідко розглядається як регулювання «всієї системи управління», у зв'язку з чим адміністративне право розуміється лише як аспект конституційного права [3, с. 6]. У США прийнято вважати, що конституційне право у самому загальному його вигляді (залишаючи деталі адміністративному праву) регулює управління державою, відносини громадян і уряду [4, с. 674]. Японські автори при характеристиці предмета конституційного права на перший план виносять організацію влади (управління державою) і права людини [5, с. 1]. Індійський вчений М. С. Дж. Кагзал зазначає, що «конституційне право – це право про створення конституції, її змісту, тлумачення і зміни» [6, с. 1].

Деякі інші погляди на суть предмета конституційного права існують в європейських країнах. Так, французька

доктрина на одне з перших місць у конституційному праві висуває політичну владу і політичний режим. Наприклад, М. Прело визначає предмет галузі французького конституційного права як норми, що стосуються установа, передачі та здійснення політичної влади [7, с. 23]. Деякі італійські вчені до предмета галузі конституційного права відносять політичні партії, державу, свободу особистості й «соціальні утворення» [8, с. 5]. Польські конституціоналісти Б. Банашек та Д. Гурецькі визначають, що «предметом конституційного права виступають правові норми, які стосуються основних державних інституцій, тобто норми, що регулюють устрій держави. Вони визначають суб'єктів верховної суверенної влади, відносини між державною владою та особою (тобто норми, які визначають сферу прав, свобод і обов'язків людини і громадянина), форми реалізації державної влади (тобто форми безпосередньої демократії та система представницької демократії), економічні відносини (соціально-економічний устрій), а також організацію і порядок функціонування державного апарату (тобто системи державних органів, відносини між ними та засади їх діяльності)» [9, с. 2; 10, с. 16-17].

Така різноманітність уявлень про предмет конституційного права обумовлена історичними особливостями розвитку національних правових систем. Безперечно, що протягом усієї історії людства, а особливо в останні декілька століть, спостерігається активне взаємопроникнення правових систем, що також впливає на розвиток конституційного права в кожній окремій державі.

З проголошенням незалежності в Україні виникла нагальна потреба у прийнятті Конституції України та у створенні на її базі власної системи законодавства. Варто зазначити, що вже з перших років незалежності починається активна робота не лише над створенням тексту майбутнього Основного Закону, а й над виробленням теоретичних основ конституційного права України.

Одним із перших у незалежній Україні проблему предмета конституційного права спробував вирішити В. Мелашенко. На його думку, предметом правового регулювання конституційного права є суспільні відносини, які виникають і діють у процесі здійснення основ повноваддя народу України. Крім цього, В. Ф. Мелашенко визначив і чотири основні групи (блоки) суспільних відносин, які є предметом конституційного права, а саме: 1) відносини, які складають основоположні засади народовладдя,

¹ В рамках даної статті автор не зупиняється на питаннях, що стосуються предмета конституційного (державного) права зарубіжних країн, оскільки це може бути предметом окремого дослідження.

народний суверенітет; 2) відносини, які розкривають побудову, устрій держави як організації влади народу і для народу; 3) відносини, які визначають основоположні засади функціонування держави (діяльний, «робочий» аспект держави); 4) відносини, що визначають характер зв'язків між державою і конкретною особою [11, с. 5-9].

Наукове обґрунтування предмета конституційного права України як галузі права поживалося після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року. Серед вітчизняних конституціоналістів, які зробили вагомий внесок у розвиток предмета конституційного права України як галузі права, цього періоду варто відзначити В. Годованця, В. Колісника, В. Кравченка, М. Малишка, М. Орзіха, В. Погорілка, Ю. Тодіку та інших.

Схожі з позицією В. Мелашенка підходи до проблематики предмета конституційного права демонстрував відомий вчений-конституціоналіст В. Погорілко. Так, основним предметом правового регулювання конституційного права України є суспільні відносини, які виникають і діють у процесі здійснення влади народом України і опосередковують собою вже згадані вище чотири основні групи (блоки) суспільних відносин [12, с. 7-10].

Відомий вчений-конституціоналіст Ю. Тодіка зазначає, що конституційне право має свій предмет правового регулювання, пов'язаний із регламентацією політико-правових відносин з реалізації державно-владних функцій, забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Специфіка предмета цієї галузі права проявляється в тому, що її норми регламентують відносини, які складаються в усіх сферах життєдіяльності суспільства: політичній, економічній, соціальній, духовній. Законодавство регулює базові відносини у цих сферах, і його норми закріплюють, насамперед, основні принципи, що визначають устрій держави і суспільства. У них проявляються якісні характеристики держави: суверенітет, форма державного устрою, належність влади народові, політична, економічна, ідеологічна багатоманітність, суб'єкти державної влади, загальні основи функціонування політичної системи України, символи держави [13, с. 7].

Дещо під іншим кутом зору визначає предмет конституційного права як галузі права відомий конституціоналіст В. Кравченко. Так, на його думку, предметом галузі конституційного права України є особливе коло суспільних відносин, які виникають у різних сферах життєдіяльності суспільства з організацією та здійсненням публічної влади. У цілому їх можна поділити на дві основні сфери: 1) відносини між людиною і громадянином, колективами людей та державою, її органами, органами місцевого самоврядування; 2) відносини, що визначають устрій держави, належну організацію державної влади та засади місцевого самоврядування [14, с. 6]. На думку автора, структуру предмета галузі конституційного права України складають: 1) відносини політичного характеру, що характеризують якісні риси держави – державний суверенітет, форму правління, форму державного устрою, державний режим, належність і суб'єкти державної влади, форми та механізм її здійснення, загальні засади організації та функціонування політичної системи; 2) найважливіші економічні відносини, що є основою економічної системи держави (економічною передумовою владарювання) і характеризують наявні в суспільстві форми власності, ступінь гарантованості захисту прав власника, способи господарської діяльності, систему забезпечення соціальних потреб членів суспільства в галузях освіти, культури, охорони здоров'я тощо; 3) відносини, що характеризують принципи взаємозв'язки держави з особою і становлять основи правового статусу (правового становища) людини і громадянина. Зокрема, це відносини, що визначають: а) належність особи до громадянства України; б) характер становища особи в суспільстві та принципи її взаємозв'язків із державою; в) основні права, свободи

та обов'язки особи і ступінь їх гарантованості з боку держави тощо; 4) відносини з приводу організації та діяльності органів державної влади України, взаємозв'язок найголовніших ланок державного апарату; 5) відносини, що складаються в процесі реалізації права народу України на самовизначення і пов'язані з територіальним та адміністративно-територіальним устроєм України; 6) відносини, що визначають основи місцевого самоврядування в Україні, систему місцевого самоврядування, принципи організації та діяльності органів місцевого самоврядування, їхніх взаємовідносин з органами державної влади тощо [14, с. 6-7].

О. Фрицький предмет конституційного права України визначає через сукупність політико-правових суспільних відносин, пов'язаних з відносинами держави та особи в Україні, народним волевиявленням, організацією та функціонуванням державної влади і місцевого самоврядування, закріпленням соціально-економічних умов владування, а також із державно-територіальною організацією України, які регулюються нормами цієї галузі національного права [15, с. 13].

У сучасній науці конституційного права проблематиці предмета конституційного права України як галузі права присвячують свої наукові праці такі вітчизняні вчені-конституціоналісти, як: Ю. Барабаш, О. Батанов, Ю. Бисага, Ф. Веніславський, З. Гладун, А. Георгіца, Г. Задорожня, В. Колісник, В. Кравченко, Ю. Крегул, А. Крусян, О. Майданник, О. Совгіря, О. Скрипнюк, В. Федоренко, Ю. Шемшученко, Н. Шаптала та інші.

Більшість дослідників розглядають предмет конституційного права України через систему суспільних відносин, однак у підходах до системи таких відносин спостерігаються абсолютно різні точки зору. Так, О. Батанов інтерпретує предмет конституційного права як складне правове явище, представлене системою політичних, економічних, соціальних, культурних (духовних), екологічних та інших, тісно пов'язаних з ними найважливіших суспільних відносин [16, с. 42]. О. Майданник предметом конституційного права України визначає суспільні відносини з приводу: устрою держави, організації і функціонування державної влади; громадянської свободи, тобто взаємовідносин між особою і державою [17, с. 14]. На думку

О. Скрипнюка, предметом конституційного права України є суспільні відносини в політичній, економічній, соціальній і культурній сферах суспільного та державного життя, учасники яких наділені конституційною правосуб'єктністю [18, с. 16].

Дещо ширше інтерпретує предмет конституційного права України відомий вчений-конституціоналіст В. Федоренко, який відносить до нього політичні та інші найважливіші суспільні відносини в Україні, зміст яких полягає в утвердженні та гарантуванні конституційних прав і свобод людини, реалізації публічної влади Українським народом, Українською державою, територіальними громадами і громадською спільнотою Автономної Республіки Крим, а також у забезпеченні взаємодії громадянського суспільства з державою [19, с. 36].

Н. Шаптала та Г. Задорожня вважають, що предмет конституційного права – це особливе коло суспільних відносин, які регулюються, охороняються та гарантуються конституційно-правовими нормами і принципами. Відносини, що становлять предмет конституційного права, складаються в усіх сферах життєдіяльності суспільства (політичній, економічній, соціальній, духовній), пов'язані з основами суспільного ладу та державного устрою, правовим статусом особи, організацією та діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, а також іншими суспільними відносинами, що виникають при здійсненні публічної влади і народовладдя [20, с. 11]. Крім цього, до структури предмета конституційного права, на їхню думку, входять: 1) державно-політичні відносини; 2)

соціально-економічні відносини; 3) відносини, що виникають у процесі взаємозв'язку особи і держави; 4) відносини, що складаються в процесі реалізації основ народовладдя; 5) відносини, що визначають основні засади функціонування державно-владного механізму; 6) відносини, що виникають у сфері територіального устрою держави та взаємодії держави в цілому і її складових, у процесі реалізації права нації на самовизначення [20, с. 12-13].

Досить цікавою, хоча й не безспірною, є позиція Ф. Веніславського, який під предметом правового регулювання розуміє суспільні політичні відносини, що складаються в усіх сферах суспільного життя – політичній, економічній, соціальній, духовній, культурній та інших – і врегульовані нормами конституційного права України: основи конституційного ладу; основи правового статусу людини і громадянина; основні права свободи та обов'язки людини і громадянина; форма правління; політичний режим; порядок та принципи формування, організації та функціонування органів державної влади; народовладдя та форми його реалізації; порядок та принципи формування, організації та функціонування органів місцевого самоврядування; виборча система і виборче право; конституційно-правова відповідальність; правовий статус Автономної Республіки Крим у складі України; державна символіка України; територіальний устрій України [21, с. 34].

Отже, варто зазначити, що проблема визначення предмета конституційного права України як галузі права, його структури та характеристика суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання, є однією з найбільш дискусійних, хоча, без сумніву, визначальною та ключовою. У новітній історії становлення та розвитку конституційно-правової думки в Україні дана проблематика викликала найбільш гострі дискусії вчених-конституціоналістів, які були представниками різних юридичних шкіл.

Узагальнюючи погляди зарубіжних та вітчизняних учених-конституціоналістів щодо предмета конституційного права як галузі права, можна зазначити, що визначення дефініції та структури предмета даної галузі права є

найважливішим, первинним поняттям, яке лежить в основі пізнання її сутності і без з'ясування якого неможливий подальший рух по шляху поглибленого її вивчення. Вивчаючи дану проблему, можна запропонувати розглядати предмет конституційного права України через три важливі складові: дефініція (етимологічне значення) предмета конституційного права України; структура предмета конституційного права України; ознаки суспільних відносин, що є предметом конституційного права України.

Таким чином, предмет конституційного права України як галузі права – це найважливіші суспільні відносини, які регулюються, охороняються та гарантуються конституційно-правовими нормами та принципами.

Структуру предмета конституційного права України становлять найважливіші суспільні відносини, пов'язані з: основами конституційного ладу України; характеристикою форми держави (формою державного правління, формою державного устрою, державним (політичним) режимом); конституційно-правовим статусом людини і громадянина; формами безпосередньої демократії (народовладдям та формами його реалізації, виборчим правом і виборчою системою); порядком та принципами формування, організації та функціонування органів державної влади; адміністративно-територіальним устроєм України, включаючи правовий статус Автономної Республіки Крим у складі України; порядком та принципами формування, організації та функціонування органів місцевого самоврядування; національною безпекою та обороною України; конституційно-правовою відповідальністю.

Ознаками суспільних відносин, що є предметом конституційного права України, є те, що вони характеризуються: а) наявністю горизонтальних чи вертикальних відносин між суб'єктами конституційного права; б) характерним колом суб'єктів суспільних відносин, що дозволяє ідентифікувати такі відносини як конституційно-правові; в) об'єктами відносин, в якості яких виступають фундаментальні конституційні цінності (блага); г) способами та засобами здійснення цих відносин; д) важливістю, фундаментальністю цих відносин для суспільства і держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колодій А. Теоретичні проблеми розвитку конституційного права України / А. Колодій // Право України. – 2014. – № 7. – С. 130-136.
2. Wade E. G. S. and Bradley A. W. Constitutional and Administrative Law. – L., 1986. – 316 p.
3. Alder J. Constitutional and Administrative Law. – L., 1989. – 428 p.
4. The Encyclopedia Americana. Vol. 7. – Danbury, 1987. – 1058 p.
5. Kadanshe Encyclopedia of Japan. Vol. 2. – Toyo, 1983. – 155 p.
6. Kagzl M. The Constitution of India. Vol. 1. – New Delhi, 1984. – 358 p.
7. Прело М. Конституционное право Франции / М. Прело. – М., 1957. – 476 с.
8. Grotinelli G. Note introduttiva di diritto costituzionale. – Torino, 1988. – 374 p.
9. Banaszak B. Prawo konstytucyjne / B. Banaszak. – 4. wydanie. – Warszawa : Wydawnictwo C.H.BECK, 2008. – 774 s.
10. Polskie prawo konstytucyjne / [Górecki D. i in.] / Pod red. Dariusza Góreckiego. – [4-te wydanie]. – Warszawa: Lex, 2012. – 318 s.
11. Мелашенко В. Ф. Основи конституційного права України : Курс лекцій / В. Ф. Мелашенко. – К. : Вентурі, 1995. – 240 с.
12. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 2002. – 732 с.
13. Конституційне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю. М. Тодики та В. С. Журавського. – К. : Право, 2002. – 544 с.
14. Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник / В. В. Кравченко. – К. : Атіка, 2000. – 320 с.
15. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
16. Курс конституционного права Украины. Том 1. Общая часть : Основы теории конституционного права. Учебник (Под ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова). – Х. : Одиссей, 2008. – 672 с.
17. Майданник О. О. Конституційне право України : навч. посіб / О. О. Майданник. – К. : Алерта, 2011. – 380 с.
18. Скрипнюк О. В. Конституційне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. В. Скрипнюк. – К. : Ін Юре, 2010. – 672 с.
19. Погорілка В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. – 4-те вид., перероб. і доопр. – К. : Видавництво Ліра-К, 2012. – 576 с.
20. Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України : навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. – 472 с.
21. Веніславський Ф. В. Конституційне право України в схемах і таблицях: навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / Ф. В. Веніславський. – Х.: Право, 2014. – 376 с.